

Agnieszka Wępa

Frazeologizmy dotyczące uczuć w pieśniach ludowych z Warmii i Mazur, Kujaw oraz Kaszub

---

Prace Językoznawcze 14, 253-262

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Agnieszka Wełpa
Warszawa

Frazeologizmy dotyczące uczuć w pieśniach ludowych z Warmii i Mazur, Kujaw oraz Kaszub*

Phrasemes conveying emotions in folk songs of Warmia and Mazury, Kujawy and Kaszuby

The article concerns emotional phraseology in folk songs of the north regions of Poland.

Słowa kluczowe: związki frazeologiczne, emocje, pieśń ludowa

Key words: phraseology, emotions, folk songs

1. Wstęp

Zagadnienie uczuć cieszy się niesłabnącym zainteresowaniem językoznawców co najmniej od kilkunastu lat. W rozważaniach tych nie sposób pominąć frazeologii jako zbioru połączeń wyrazowych chętnie używanych do opisu uczuć. Sfera uczuć świetnie nadaje się do stosowania utartych połączeń ze względu na trudność mówienia o tym, co nieokreślone, nie zawsze w pełni uświadomione.

Na gruncie językoznawstwa polskiego powstało kilka bardzo ważnych prac skupiających się na zagadnieniu wykorzystania frazeologii do wyrażania emocji, które należy tu przywołać: **Anny Pajdzińskiej** (1999): *Jak mówimy o uczuciach? Poprzez analizę związków frazeologicznych do językowego obrazu świata*; **Marioli Jakubowicz** (2000): *Dwa oblicza miłości. Porównanie językowych obrazów miłości tkwiących w etymologii i frazeologii*; **Iwony Nowakowskiej-Kempnej**: *Konceptualizacja uczuć w języku polskim. Prolegomena* (1995) i *Konceptualizacja uczuć w języku polskim. Data* (2000); **Anny Krawczyk** (1988)

---

* Praca naukowa finansowana ze środków budżetowych na naukę w latach 2010–2012 jako projekt badawczy (nr N N104 456439).

Ciało człowieka w świetle frazeologii gwarowej i **Anny Tyrpy** (2005) *Frazeologia somatyczna. Związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała w gwarach polskich*.

Artykuł stanowi próbę uporządkowania frazeologizmów notowanych w pieśniach ludowych z Warmii i Mazur, Kujaw i Kaszub. Jest prezentacją materiału, który może służyć dalszym badaniom frazeologii gwarowej. Staralam się wyeksceperować maksymalną ilość związków i wszystkie przykłady przywołać poniżej. W nawiasie podałam lokalizację związku, która zawiera skrót źródła, tom oraz stronę. Jeżeli frazeologizm pojawia się w pieśniach ze wszystkich regionów, to lokalizacja jest podana z nich wszystkich. W przypadku frazeologizmów występujących w bardzo wielu pieśniach, np. *serce pęka*, *wylewać łzy* nie podaję całej lokalizacji, a tylko częściową, ponieważ ważniejsze było zanotowanie istniejącego związku, a nie dane statystyczne.

Podstawę materiałową opracowania stanowią pieśni zebrane i wydane przez Instytut Sztuki PAN w serii *Polska pieśń i muzyka ludowa – źródła i materiały* (w opracowaniu zespołów pod kierunkiem Ludwika Bielawskiego), zamieszczone w następujących tomach:

- tom 1: Kujawy (cz. I–II) red. Barbara Krzyżaniak, Aleksander Pawlak, Jarosław Lisakowski,
- tom 2: Kaszuby (cz. I–III) red. Aleksander Pawlak, Aurelia Mioduchowska,
- tom 3: Warmia i Mazury (cz. I–V) red. Barbara Krzyżaniak, Aleksander Pawlak.

Poszczególne tomy są wyraźnie zróżnicowane pod względem ilościowym, pieśni z Kujaw i Kaszub mieszczą się odpowiednio w dwóch i trzech tomach. Na terenie Warmii i Mazur zanotowano zdecydowanie więcej pieśni, dlatego też zamieszczono je aż w pięciu tomach. Ma to swoje przełożenie w ilości wyeksceperowanych frazeologizmów dotyczących sfery uczuciowej. Za pomocą związków frazeologicznych mogą być komunikowane zarówno uczucia pozytywne, jak i negatywne. Na osobną i dokładną analizę zasługują frazeologizmy z komponentem *serce*, który wchodzi w skład przeważającej części interesującego nas materiału.

Związki frazeologiczne pojawiają się w istotnej części pieśni ludowych, stanowiąc często element podnoszący walory artystyczne pieśni. Mogą również służyć wyrażaniu treści niemających innego odpowiednika w języku, do takiej sfery życia należą uczucia. Językoznawcy, ale także zwykli użytkownicy języka, zgodnie formułują sąd o niedefiniowalności lub trudnościach w definiowaniu uczuć. Frazeologizmy jako konstrukty utrwalone w tradycji i odtwarzalne pomagają poradzić sobie z wyrażeniem różnorodnych zdarzeń, sytuacji i odczuć. Trzeba dodać, że nawet pobieżny ogląd frazeologizmów w pieśniach nasuwa spostrzeżenie o ich wyjątkowym nagromadzeniu, gdy mowa o istotnych wydarzeniach w życiu człowieka, takich jak ślub, wojna czy śmierć. Nie brakuje ich również

w tekstach poruszających tematykę problemów społecznych (np. przemoc). Frazeologia gwarowa wykazuje dużą wariantywność (Tyrpa 2005, s. 43). Można śmiało stwierdzić, że pieśni ludowe poprzez swój wędrowny charakter były szczególnie podatne na modyfikacje, ale jednocześnie pozwoliło to przetrwać pewnym elementom języka, zapamiętanym i powtarzanym, które z języka ogólnego dawno zniknęły.

2. Uczucia pozytywne i negatywne

W licznych wyekscerpowanych frazeologizmach pojawia się komponent nominalny nazywający uczucie. W innych przykładach jest on zastąpiony przez metafory konwencjonalnie kojarzone z emocjonalnością człowieka, np. *śmiech*, *placz*, *boleść*, *gorycz*. Zasadniczo niezbędny jest jeden podmiot osobowy (eksperiencer) w doświadczeniu uczucia, jednak zdarza się, że w strukturze frazeologizmu pojawia się osoba będąca przyczyną lub adresatem uczucia. Relację między dwiema osobami oddają następujące związki: *ktoś ma kogoś mile* (WM II 130), *ktoś jest pociechą czyjegoś serca* (Kb I 214), *ktoś pała miłością/myślą ku komuś* (WM II 128, 129), *ktoś weźmie litość nad kimś* (WM II 115), *ktoś wyrządzi/zada komuś boleść* ('zrani uczucia') (WM II 106), *ktoś nada/zada (ciężki) żal komuś* (WM II 190, 191), *ktoś robi komuś żal* (Kb II 65; Kuj I 127), *ktoś narobi komuś płaczu* (Kuj I 236), *ktoś napoi kogoś gorzyczą* ('wywoła smutek') (WM II 106), z domyślnym czasownikiem *jest: wszystka nadzieja u kogoś* (Kb I 214).

Uczucie może zostać potraktowane jak przedmiot, który można kupić, dostać od kogoś lub podarować komuś, dlatego też można: *nabyć szczęście* (WM V 53), *otrzymać radość* (WM V 61), *udzielić radości* (WM V 75). Z uczuciem jako przedmiotem posiadania spotykamy się także w konstrukcjach z czasownikiem *mieć*: *mieć nadzieję w kimś* (WM II 176; Kb I 214), *mieć pociechę/radość z kogoś* (Kuj I 260). Znamienne, że frazeologia notuje przypadki, kiedy dane uczucie-przedmiot nie jest posiadany: *nie mieć nadziei w kimś* (WM II 179, 180, Kb II 125), *nie mieć pociechy/uciechy z kogoś* (WM III 93; Kb II 90).

Podobnie jak w polszczyźnie ogólnej, tak i w gwarach widoczna jest zmienność uczuć w czasie (por. Pajdzińska 2006, s. 89). Oprócz frazeologizmów komunikujących początek i koniec uczucia pojawiają się i takie, które informują o ich trwaniu i działaniu na podmiot. Początek emocji następuje, gdy *trwoga przychodzi* (WM III 49), ale też wtedy, gdy experiencer *doczeka smutku* (WM II 191, 195), *doczeka frasunku* (WM II 205). W strukturę niektórych frazeologizmów wyrażających początek uczucia wpisany jest element siły i zagrożenia: *smutek czyha na kogoś* (WM V 146), *lękanie wzięło kogoś* (WM II 128), *żał weźmie kogoś* (WM II 23). Kres uczucia to moment, kiedy: *miłość oziębnie* (WM V 78), *szczęście ucieknie* (WM II 135), *smutek ustanie* (WM V 74),

frasunek ustanie (WM V 63), *gniew minie* (WM II 23). Frazeologia gwarowa zna także sposoby na wyrażenie stanu przebywania pod wpływem pewnych emocji: *ktoś trwa w miłości* (WM II 95), *ktoś żyje w miłości* (WM II 130), *ktoś jest zdjęty żalością* (WM V 88), *ktoś ponosi smutek* (WM II 124), *ktoś ponosi boleść* (WM II 106)¹, *smutek tłoczy kogoś* ('przytłacza') (WM II 133). Przykładami tego typu są frazeologizmy rejestrujące zachowania-objawy emocji: *komuś jest do śmiechu* (WM V 46), *naśmiać się do rozpędu* (Kb I 208). Uczucia mogą też silnie oddziaływać na eksperiencera i pośrednio pokazywać jego bierną postawę: *ktoś przyschnie z kochania* (WM III 107), *ktoś umrze z miłości* (WM II 138), *ktoś umrze/pomrze od/z żalu* (WM III 126, 133; Kuj I 188). Z drugiej strony aktywne, ale nie gwałtowne działanie przeciw emocji podejmowane bywa, kiedy *ktoś ucisza żal* (WM V 96).

W języku funkcjonują metafory, utrwalane często przez teksty literackie, zawierające rzeczownik i epitet określający. Dwie z nich odnoszą się do uczuć pozytywnych: *gorąca miłość* (WM II 129) i *moc miłości* (WM V 91).

Szczególnym rodzajem związków frazeologicznych są porównania, które służą obrazowej egzemplifikacji emocji. W analizowanym materiale znalazły się porównania dotyczące głównie pozytywnych uczuć. Oto związki wyrażające maksymalną intensywność uczucia: *ktoś kocha kogoś nad życie* (Kb II 298), *ktoś kocha kogoś jak swą/swoje duszę/serce/zdrowie* (WM II 106; Kb II 310). Istnieje również grupa frazeologizmów z członem porównania *gołębie/gołąbki*. Para tych ptaków symbolizuje miłość od czasów antycznych (Samborska 2011): *zakochać się jak gołębie (w borze)* (WM III 126), *pokochać się jak gołąbki w parze* (Kuj I 243), *kochać się/żyć jak gołębie w parze* (Kb II 246, 247). Z chrześcijańskim wyobrażeniem nieba jako miejsca wiecznej radości związane jest porównanie: *ktoś jest szczęśliwy jakby był w niebie* (WM II 128, 129). Porównania zastosowano też do wyrażenia poczucia osamotnienia: *ktoś jest sam jak kołek* (Kuj I 193) oraz żalu: *ktoś jest błądy jak ściana* (Kb II 271), *czyjaś twarz zbladła jak chusta* (Kb I 243).

3. Płacz

Wyjątkowo wysoką frekwencją cieszą się w pieśniach ludowych metafory z leksemami *łyzy/płacz* (Majer-Baranowska 1988) oraz *oko/oczy* (por. *oczy* w poezji baroku, Ostaszewska 1978). Przeważnie wiążą się one ze smutkiem i uczuciami pokrewnymi, a łyzy są reakcją na ciężkie przeżycia, stąd *gorzkie łyzy* (WM II 234). Intensywność doznań oddawana jest za pomocą przymiotników *wielki*,

¹ Hasło *ponosić* jest definiowane w znaczeniu 2: 'zostać obciążonym, obciążonym, dotkniętym czym; przyjąć co na siebie, doświadczyć, doznać czego; podjąć co' (SJPDor VI 973).

gorący lub *krwawy*, które dodatkowo przywołują niemal fizyczne cierpienie: *wielki płacz* (Kb II 162), *gorące łzy* (WM I 254), *krwawy płacz* (Kuj I 257), *krwawe łzy* (Kuj I 190). Związkami frazeologicznymi rejestrującymi płacz podmiotu uczuć są następujące połączenia: *ktoś płacze rzewnie* (Kuj I 231), *ktoś płacze rzewnymi łzami* (Kuj I 174), *ktoś płacze rzewnym głosem* (Kuj I 117), *ktoś zapłacze sownicie* (Kuj I 190), *ktoś wypłakuje oczki* (Kb I 270), *ktoś psuje oczy* (WM III 172, 218), *ktoś połyka gorzkie łzy* ('płacze bezgłośnie, aby ukryć smutek') (WM II 191). Łzy definiowane przez Annę Wierzbicką (1971, s. 146) jako 'krople wody' zyskują cechę płynności także we frazeologizmach pieśniowych: *ktoś myje się we łzach* (WM V 130), *ktoś kąpie oczęta we łzach* (WM V 95), *ktoś zamoczy chustkę we łzach* (Kuj I 207), *ktoś zaleje się łzami* (WM II 141; Kuj I 211), *ktoś wylewa gorące łzy* (WM I 254), *ktoś wylewa ostatek/wszystek łzów/łzy spod serca* (WM I 255; Kuj I 128), *ktoś oblewa/polewa coś łzami* (WM II 234; WM III 91; WM V 102).

4. Serce

Serce jest niezaprzeczalnie kojarzone z emocjonalnością człowieka (por. Leszczyński 1988, s. 161; Pajdzińska 1999; Przybyszewski 1999, Sieradzka-Baziur 2000; Tyrpa 2005). Odzwierciedlenie tego faktu jest widoczne w tekstach literackich, w tym także w Biblii, oraz wyrażeniach językowych. Jak pisze Zenon Leszczyński (1988, s. 146) w artykule *O inspiracji biblijnej przenośnych znaczeń serca*: „potoczny język mówiony niewątpliwie mniej się posługuje przenośnymi znaczeniami *serca* niż pisana odmiana języka”. Pieśni ludowe są znakomitą przykładową bogatą łączliwości leksemu *serce* i jego szerokiego zastosowania do wyrażania uczuć. Przegląd frazeologizmów rozpoczyna najprostsze konstrukcje zapisywane schematycznie jako *ktoś ma jakieś serce*. Pieśni ludowe dwojako realizują ten schemat:

– *ktoś ma kamienne/kamieniste/skamieniałe/ukamienowane/zatwardziałe serce* (WM III 22, 25; Kb II 273, 290, 353; Kuj I 80) informują o stałej cesze podmiotu, jaką jest nieczułość, niechęć do kogoś;

– *ktoś ma smutne/żałosne/strapione serce* (WM II 202, 239; WM III 134, 142, 143, 169, 203) informują, że eksperienecer długotrwanie pozostaje pod wpływem danego uczucia.

Zanegowaną wersję tego schematu odnajdujemy w połączeniu *ktoś nie ma serca do kogoś* (Kuj I 210), oznacza ona brak jakiegokolwiek sympatii dla drugiej osoby.

Charakterystyczne są frazeologizmy, w których unaocznia się wyobrażenie, że serce czuje za człowieka²: *serce ukochało kogoś* (WM V 128), *serce/serduszko*

² Por. Wierzbicka 1971, s. 98; Tyrpa 2005, s. 139.

rozweseli się/ rozraduje się (WM II 203, 238, 239; Kuj I 194; Kb II 111, 159), *serduszek uciechnie w kimś* (Kb II 113), *serce jest w ciężkim żalu* (Kb II 250), *sercu jest żal* (Kuj I 147), *serce obżali kogoś* 'czuje smutek, żal' (WM II 175). Wszystkie powyższe połączenia mają wspólną cechę – leksem *serce* mógłby być zastąpiony w nich imieniem podmiotu, a sens zostałby zachowany. Jeszcze dobitniej zostaje to wyrażone przy pomocy frazy *serca chodzą w parze* (Kb II 246). Fraza *ktoś kocha kogoś (całym) sercem* (WM III 56; WM IV 232) potwierdza, że serce służy przede wszystkim do odczuwania miłości.

W pieśniach poddanych analizie wyodrębniono również grupę związków frazeologicznych traktujących serce jak siedlisko uczuć, miejsce ich przebywania: *żał/żałość jest w czymś sercu* (WM II 101, 99), *mieć boleść* ('rozpaczyć') *w sercu* (WM II 96), *pomieścić żal w sercu* (Kuj I 184), *kochanie benuje* ('panoszy się') *po sercu* (Kb II 281), *coś sparło kogoś w sercu* ('zakochać się') (WM II 263). Uczucia negatywne są uciążliwe dla eksperiencera, są zbędnym balastem, stąd sytuacje opisywane za pomocą fraz: *mieć ciężar w sercu* (WM II 96, 97), *mieć ciężki kamień na sercu* (WM II 218), *komuś jest ciężko na sercu* (Kb I 252), *czyjemuś sercu jest ciężko* (Kuj I 184). Z drugiej strony pozostaje możliwość, że *ktoś uwolni serce od czegoś* (tu: 'smutków, zmartwień') (WM V 53). Emocje umieszczone w sercu sprawiają, że o podmiocie można powiedzieć, że to *ktoś*, *kto raduje się w sercu* (WM V 92), *ktoś*, *kto kocha kogoś w sercu* (WM III 135), *ktoś*, *kto wstydzi się w sercu* (WM V 67). Natomiast do obiektu uczucia odnosi się konstrukcja *ktoś jest drogi w sercu* (WM II 212). Z wnętrza serca pochodzą uczucia, które w nim powstały: *ktoś kocha z serca* (WM III 107), *ktoś miłuje z serca* (WM V 45), *pokochać się ze szczerego serca* (Kuj I 181), połączenia tego rodzaju wprowadzają dodatkową informację świadczącą o prawdziwości i głębi uczucia. Podobny wydzźwięk ma połączenie *ktoś pała sercem ku komuś* (WM II 129). O głębi przeżywanej emocji świadczy również fraza *mówić coś z żalnego serca* (Kb II 266). Serce nie tylko czuje, ale także podpowiada człowiekowi, jak ma postępować i kto jest godzien uczuć, dlatego można *obrać sobie kogoś z serca* (WM V 57). W przeciwnym wypadku, gdy nie ma zgody serca na uczucie *ktoś wypuści kogoś z serca* (WM III 55).

W sercu może znajdować się również osoba obdarzana uczuciem, przechowywanie kogoś w sercu jest równoznaczne z żywieniem do niej uczuć ciepłych, przyjaznych: *mieć kogoś w sercu* (WM II 105, 131), *nosić kogoś w sercu* (WM II 98, 130; Kuj I 218), *wpuścić kogoś do serca* (WM V 105) oraz *przyjąć kogoś całym sercem* (WM I 250) implikujące dodatkowo intensywność uczucia, poprzez użycie epitetu *cały*. Bycie bliskim czyjemuś sercu jest postrzegane pozytywnie, konceptualizowane w kategoriach więzi (por. Będkowska-Kopczyk, Nowakowska-Kempna 2002). W następujących związkach bliskość przestrzenna jest czasem tożsama z dotykiem: *ktoś przyrośnie do serca/w sercu* (WM III 96, 97, 107; Kb II 197), *ktoś przylgnie do serca* (WM III 96, 97), *ktoś jest przytulny*

do serca (WM III 98). Zaś bliskość emocjonalna jest zachowana, kiedy *ktoś jest ukłonny/przybrany/przyjemny do serca* (WM III 98, 107, 154) oraz *serce skłania się do kogoś* (WM III 124). Maksymalne zbliżenie następuje, kiedy *ktoś jest czymś sercem* (WM III 103; Kuj I 240), ponieważ wtedy niemożliwe staje się życie bez drugiej osoby, tak jak bez najcenniejszego narządu.

W pewnych utartych połączeniach serce jest traktowane jako siedlisko emocji, ale odznaczające się pewną właściwością charakterystyczną dla przedmiotów materialnych. Jest jak przedmiot, dlatego można: *dać/oddać komuś serce/serduszko* (WM V 151, 136; Kb II 185, 260; Kb III 198), *darować komuś serce* (WM V 55), *zostawić dla kogoś serce* (WM II 170).

Bardzo liczną grupę stanowią związki frazeologiczne nasuwające skojarzenie z cierpieniem fizycznym towarzyszącym niechcianym emocjom: *serce boli kogoś* (Kuj I 160, 190; Kb II 254), *serce boleje od żalości* (WM V 77), *serce boluje za kimś* (WM II 242), *mieć boleść serca* (WM V 116) *serce komuś pęka* (tu: ze strachu) (WM V 76), *serce rozpęknie się komuś* (Kb II 111, 113), *serce rozsiądzie się/rozsiada (w kimś)* (WM II 83; WM III 23, 135), *serce kraje się komuś* (WM II 226, 242; WM III 59, 62, 63, 96, 167; WM V 77; Kuj I 82, 118; Kb II 256, 267), *serce ciąży komuś* (Kuj I 128), *żał ściska serce* (WM II 238; Kuj I 92), *żał przesywa serce* (WM II 102, 103), *żał dokucza sercu* (Kb II 314).

Niektóre emocje, a może nawet większość z nich, mogą być sygnalizowane poprzez ogólnie rozpoznawalne gesty, zachowania, mimikę. To zagadnienie zostało dość dokładnie zbadane i opisane przez psychologów, kulturoznawców i językoznawców (np. Krawczyk 1983; Jędrzejko, Nowakowska-Kempna 1985; Hall 1987; Jarząbek 1994; Jasińska, Kuć 2002). W pieśniach ludowych serce zamiast człowieka zostało obdarzone takimi właściwościami: *serce ośmieje się do kogoś* (Kuj I 196), *serce skacze* (WM IV 128), *serce wyskoczy* (WM III 181), *serce przylgnęło do kogoś (jak żywica)* (WM III 32), *serce woła ('tęskni') do kochania* (WM IV 241), *serce porusza za kimś ('z miłości')* (WM II 106), *serce płacze w/za kimś* (WM II 237; WM III 49, 141, 154, 158; Kuj I 157; Kb II 250), *serce zadrzy* (WM IV 37), *serce drętwieje ('ze strachu')* (WM V 76), *serce mdleje/mgleje (w kimś/ do kogoś)* (WM II 39; WM III 117; Kuj I 127, 128; Kb II 252). Pod wpływem pozytywnych emocji *serce odżywa/ożywa w kimś* (WM II 204; Kb II 112), *radość znieca ('rozbudza') serce* (WM II 268), natomiast emocja negatywna może sprawiać, że *serce więdnie jak kwiat* (WM V 77). Z działaniem związane są połączenia świadczące o tym, że emocja bywa niepożądana, a czasami równocześnie zbyt silnie obezwładniająca eksperientera, dlatego *serce wstrzymuje się od żalu* (WM III 136), *serce nie może się utulić* (WM III 25; Kuj I 208), bądź ostatecznie *serce podda się od żalu* (WM III 169).

Jak zaznaczono wcześniej, serce bywa utożsamiane z człowiekiem, dlatego też uprawnione będzie przekonanie, że na serce można oddziaływać tak, jakby było drugą osobą. Przede wszystkim własnemu sercu można „nakazać”, aby

ponownie darzyło kogoś uczuciem, czyli *serce powróciło do czegoś/kogoś* (WM III 55). Dużo częstsze są sytuacje działania na czyjeś serce: *ktoś poruszy czyjeś serce* ('wywoła pozytywne uczucia') (WM II 113), *ktoś/coś rozweseli/uszczęśliwi czyjeś serce* (WM II 268; WM III 105), *ktoś rozraduje serce w kimś* (WM III 134), *ktoś/coś zasmuci/smuci czyjeś/swoje serce* (WM II 219, 220; WM III 225; Kb II 367), *ktoś trapi w kimś serce* (WM III 111), *ktoś zdradzi czyjeś serce* ('opuszczając, odtrąci uczucie') (WM II 105), *ktoś robi ciężar czyjemuś sercu* (Kb I 270).

Powiązania między emocjonalnością człowieka a sercem są niezwykle żywotne, jednak inne części ciała również mogą zostać potraktowane w podobny sposób. W pieśniach w tej funkcji występuje przede wszystkim *dusza/duch*, w zebranych materiale te leksemy łączą się tylko ze sferą „uczuć ciepłych”: *dusza weseli się/ rozśmieje się* (WM III 211; WM V 38; Kb II 159), *duch raduje się* (WM IV 128), *dusza wypadnie za kimś* ('z miłości') (WM III 181). Poprzednio pojawiły się związki mające za podstawę wyobrażenie o wartości pozostawania blisko serca, analogicznie szczególnie zwrócić uwagę na *ktoś najbliższy duszy* (WM II 116).

Sporadycznie emocje bywają umiejscowione także w innych częściach ciała. Dwa poniższe związki frazeologiczne ujmują uczucia lokatywnie: *nosić kogoś w pięcie* ('pogardzać kimś') (Kuj I 146), *wybić frasunek z głowy* (WM V 49). Żółć, czyli wydzielina wątroby, na zasadzie *pars pro toto* zastępująca narząd wewnętrzny, ulega destrukcji pod naporem gwałtownej emocji. W pieśni zanotowano w połączeniu frazeologicznym leksemem zapożyczony z języka niemieckiego (*Galle* 'żółć'): *gala pęka od żalości* (Kb II 17). Emocje znajdujące się w częściach ciała innych niż serce i bliską mu przestrzennie duszą, są w wyekscerpowanym materiale pieśniowym siedliskiem jedynie emocji negatywnych.

Pieśni rejestrują gesty i zachowania motywowane kulturowo, często uświęcone tradycją, które są przejrzyste dla pewnych grup społecznych czy etnicznych. Takie frazeologizmy są ogólnie rozumiane i używane w codziennej komunikacji. Wyekscerpowano kilka związków tego rodzaju: *ktoś trzęsie buksami* ('spodniami') (Kb II 204), *ktoś załamuje ręce* (Kuj I 191; Kb II 160, 261), *ktoś targa włosy na głowie* (Kb II 218), *ktoś bije się w piersi* (WM V 39).

5. Zakończenie

Zgromadzony materiał zawierający frazeologizmy jest pokaźny i różnorodny. Powiele frazeologizmy znane z polszczyzny ogólnej, ale może dlatego, że należą one często do polszczyzny mówionej, żywej mowy. Jednak zrąb gwarowej frazeologii pieśniowej stanowią nowatorskie przekształcenia utrwalonych związków, rozbudowane ciągi połączeń z leksemami *serce* czy *ły*. Porównanie

tekstów pieśni z czterech regionów: Warmii i Mazur, Kujaw i Kaszub pozwala wyciągnąć wniosek, że mimo powtarzających się frazeologizmów są między nimi różnice. Przede wszystkim związki wspólne należą do zasobu ogólnopolskiego, ustalonego. Każdy z regionów używa innych wyrażań, aby poradzić sobie ze sferą uczuć. Na tym tle szczególnie wyróżniają się ogromne możliwości wyzyskania metaforyki serca. Tak urozmaicony materiał zaczerpnięty z pieśni zanotowanych na północnych obszarach Polski skłania do postawienia pytania, jak wypadłoby porównanie z pieśniami z innych regionów Polski?

Wykaz skrótów

- Kuj I, II – *Polska pieśń i muzyka ludowa*. T. 1: *Kujawy*. Cz. 1–2. B. Krzyżaniak, A. Pawlak, J. Lisakowski (red.). Warszawa 1974.
- Kb I, II, III – *Polska pieśń i muzyka ludowa*. T. 2: *Kaszuby*. Cz. 1–3. A. Pawlak, A. Mioduchowska (red.). Warszawa 1997–1998.
- WM I, II, III, IV, V – *Polska pieśń i muzyka ludowa*. T. 3: *Warmia i Mazury*. Cz. 1–5. B. Krzyżaniak, A. Pawlak (red.). Warszawa 2002.
- SJPDor VI – *Słownik języka polskiego*. T. VI (P–Prę). W. Doroszewski (red.). Warszawa 1964.

Literatura

- Będkowska-Kopczyk A., Nowakowska-Kempna I. (2002): „*W pojemniku uczuć*”. *Analiza wybranych konstrukcji przyimkowych w języku polskim i słoweńskim z perspektywy kognitywnej*. [W:] *Świat ukryty w słowach, czyli o znaczeniu gramatycznym, leksykalnym i etymologicznym*. I. Generowicz, I. Doliński, E. Kaczmarek (red.). Warszawa, s. 27–44.
- Hall E. T. (1987): *Bezgrośny język*. Warszawa.
- Jakubowicz M. (2000): *Dwa oblicza miłości. Porównanie językowych obrazów miłości tkwiących w etymologii i frazeologii*. „*Język a Kultura*”. T. 14: *Uczucia w języku i tekście*. I. Nowakowska-Kempna, A. Dąbrowska, J. Anusiewicz (red.), s. 233–243.
- Jarząbek K. (1994): *Gestykulacja i mimika: słownik*. Katowice.
- Jasińska M., Kuć J. (2002): *Mowa ciała i jej funkcje w kulturze: materiały z konferencji naukowej*. M. Jasińska, J. Kuć (red.). Siedlce.
- Jędrzejko E., Nowakowska-Kempna I. (1985): *O uczuciach i ich objawach w aspekcie semantyki leksykalnej*. „*Przegląd Humanistyczny*” nr 7/ 8, s. 81–90.
- Krawczyk A. (1983): *Frazeologizmy mimiczne i gestyczne. Na materiale gwarowym*. „*Socjolingwistyka*”. T. 5, s. 137–144.
- Krawczyk A. (1988): *Ciało człowieka w świetle frazeologii gwarowej*. „*Język a Kultura*”. T. 1: *Podstawowe pojęcia i problemy*. J. Anusiewicz i J. Bartmiński (red.). Wrocław, s. 241–249.
- Leszczyński Z. (1988): *O inspiracji biblijnej przerośniętych znaczeń serca*. [W:] *O języku religijnym*. M. Karpluk, J. Sambor (red.). Lublin, s. 145–165.
- Majer-Baranowska U. (1988): *Stereotyp językowy «placzu» w polszczyźnie ludowej*. „*Etnolingwistyka*”. T. 1, s. 101–131.
- Nowakowska-Kempna I. (1995): *Konceptualizacja uczuć w języku polskim. Prolegomena*. Warszawa.

- Nowakowska-Kempna I. (2000): *Konceptualizacja uczuć w języku polskim. Data*. Warszawa.
- Ostaszewska D. (1978): *Aktualizacja leksemu „oczy” w twórczości Jana Andrzeja Morsztyna*. „Język Artystyczny”. T. I. A. Wilkoń (red.). Katowice, s. 48–66.
- Pajdzińska A. (1999): *Jak mówimy o uczuciach? Poprzez analizę związków frazeologicznych do językowego obrazu świata*. [W:] *Językowy obraz świata*. J. Bartmiński (red.). Lublin, s. 83–101.
- Pajdzińska A. (2006): *Obraz tęsknoty w polszczyźnie*. [W:] *Studia frazeologiczne*. A. Pajdzińska (red.). Łask, s. 183–194.
- Przybyszewski S. (1999): *Serce w homiliach Jana Pawła II*. „Prace Językoznawcze UWM” z. I, s. 58–77.
- Sieradzka-Baziur B. (2000): *Językowy obraz serca w polskich utworach Jana Kochanowskiego*. „Język a Kultura”. T. 14: *Uczucia w języku i tekście*. I. Nowakowska-Kempna, A. Dąbrowska, J. Anusiewicz (red.), s. 209–231.
- Samborska D. (2011): *Gołąb jako erotyczna metafora w przekazach tradycji, poezji i folklorze*. „Literatura Ludowa” nr 1, s. 47–55.
- Tyrpa A. (2005): *Frazeologia somatyczna. Związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała w gwarach polskich*. Wyd. II. Łask.
- Wierzbicka A. (1971): *Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne*. Warszawa.

Summary

Phraseology is an important part of the Polish lexicon. People and literature often use it to talk about feelings which are quite difficult to explain. The folk songs in Warmia and Mazury, Kujawy and Kaszuby are rich with phraseology related to emotions. The analysis is followed by some conclusions:

- both positive and negative emotions can be explained by phraseology,
- words tear (łza) and heart (serce) are frequently used in folk songs,
- lots of phrasemes used in folk songs are unknown in common Polish.